

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.314

А. А. Гагун
аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін,
господарського та трудового права
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

ДО ПИТАННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В РАЗІ НАСТАННЯ НЕЩАСНОГО ВИПАДКУ НА ВИРОБНИЦТВІ

Постановка проблеми. Принцип соціального захисту громадян втілений у ратифікованих Україною міжнародних актах – Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Європейській соціальній хартії 1996 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, а також у рішеннях Європейського суду з прав людини. З огляду на це, держава зобов'язана підтримувати функціонування системи соціального забезпечення, її задовільний рівень, докладати зусиль для її поступового посилення. В Україні загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві є однією з найбільш важливих гарантій соціального захисту населення, які опинилися у скрутних життєвих обставинах та з тих чи інших причин були позбавлені можливості працювати. Нормативні зміни регулювання системи соціального страхування України, які мали місце в останні п'ять років, свідчать про необхідність та доцільність більш широкого теоретичного та практичного вивчення підстав та порядку загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві з метою підвищення ефективності та якості його здійснення. Особливо гостро на сьогодні в Україні стоїть питання отримання права на матеріальне забезпечення в разі настання нещасного випадку на виробництві. Актуальність дослідження у цій сфері, окрім іншого, обумовлена також необхідністю удосконалити механізм надання матеріальної допомоги, прагненням виробити чіткі умови для надання матеріальної допомоги, удосконалити порядок надання допомоги в разі настання нещасного випадку на виробництві.

Науково-теоретичне підґрунтя в сфері права соціального забезпечення заклали такі вчені як В.М. Андріїв, М.Д. Бойко, Н.Б. Болотіна, М.І. Іншин, О.Л. Кучма, С.М. Прилипко, В.І. Прокопенко, С.М. Синчук, О.В. Тищенко, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, Л.І. Шумна, В.І. Щербина,

М.М. Шумило, О.М. Ярошенко та інші. Водночас питання матеріального забезпечення в разі настання нещасного випадку на виробництві не було предметом детального аналізу науковців.

Метою статті є проаналізувати поняття матеріального забезпечення, підстави та порядок його надання, види такого забезпечення в разі настання нещасного випадку на виробництві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» нещасний випадок на виробництві – це обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися у процесі виконання ним трудових обов'язків, внаслідок яких заподіяно шкоду здоров'ю або настала смерть. Страхуванню від нещасного випадку відповідно до чинного законодавства підлягають: 1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), цивільно-правового договору, на інших підставах, передбачених законом, на підприємствах, в установах, організаціях, незалежно від форми власності та господарювання, у тому числі в іноземних дипломатичних та консульських установах, інших представництвах нерезидентів, або у фізичних осіб, а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах, фізичні особи-підприємці, особи, які провадять незалежну професійну діяльність, члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню від нещасного випадку на інших підставах; 2) учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, залучені до будь-яких робіт під час, перед або після занять; під час занять, коли вони набувають професійних навичок; у період проходження виробничої практики (стажування), виконання робіт на підприємствах; 3) особи, які утримуються у виправних закладах та залучаються до трудо-

вої діяльності на виробництві цих установ або на інших підприємствах за спеціальними договорами. Добровільно від нещасного випадку можуть застрахуватися члени особистого селянського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню від нещасного випадку на інших підставах [1]. Даний перелік відрізняється від переліку, який передбачався Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві, професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» в аспекті того, що перелік осіб, які підлягають обов'язковому страхуванню збільшився [2].

Об'єктом соціального страхування є страховий випадок та страховий ризик. Страховий випадок за соціальним страхуванням від нещасних випадків розглядається в чинному законодавстві як випадок на виробництві, що спричинив застрахованому професійно зумовлену фізичну чи психічну травму. Важливим є той, факт, що страховим випадком визнається також нещасний випадок, який стався внаслідок порушення застрахованим нормативних актів про охорону праці. Страховим ризиком за соціальним страхуванням від нещасного випадку є обставини, внаслідок яких може статися нещасний випадок [1].

Перелік обставин, за яких нещасний випадок визнається таким, що пов'язаний з виробництвом визначається Постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 року № 1232 «Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві». В деяких випадках, за наявності відповідних підстав, Фонд може визнати страховим нещасний випадок, що стався за обставин, не визначених відповідним переліком. Також, слід наголосити на тому факті, що порушення правил охорони праці застрахованим, яке спричинило нещасний випадок, не звільняє страховика від виконання зобов'язань перед потерпілим.

Із настанням страхового випадку або ризику у застрахованих осіб (членів їх сімей, інших осіб) виникає право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги. Аналізуючи поняття «забезпечення» зазначимо, що у словнику української мови окреслена категорія розглядається як «постачати щось у достатній кількості, задовольнити певні потреби, створювати надійні умови для здійснення чого-небудь, гарантувати щось, захищати, охороняти когось-небудь, що-небудь від небезпеки» [5, с. 19].

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» не містить визначення поняття матеріального забезпечення, проте матеріальним забезпеченням слід вважати страхові виплати Фонду та інші відшкодування. Страховими виплатами є грошові суми, які Фонд ви-

плачує застрахованому чи особам, які мають на це право, у разі настання страхового випадку.

Аналізуючи поняття страхових виплат, можна виділити такі їх ознаки: 1) грошова форма; 2) компенсаційний характер втраченого заробітку або понесених витрат; 3) співмірність із заробітком особи та тривалістю страхового випадку та його наслідків, а також тривалістю трудового або страхового стажу; 4) чітка регламентованість нормативно-правовими актами; 5) фінансування за рахунок коштів Фонду; 6) фінансування залежить від сплати страхових внесків.

Андріїв В.В. страхові виплати класифікує за наступними критеріями. Так, залежно від тривалості страхових виплат виділяє:

- 1) одноразові;
- 2) щомісячні (страхові виплати втраченого заробітку);
- 3) періодичні (страхові виплати на медичну допомогу).

Залежно від цільового призначення виділяють:

- 1) страхові виплати на компенсацію втраченого заробітку при втраті працездатності (основне призначення);
- 2) відшкодування об'єктивно зумовлених витрат у разі смерті особи від нещасного випадку (наприклад, на поховання);
- 3) виплата у зв'язку із втратою годувальника.

Також, страхові виплати можна поділити на основні виплати застрахованій особі та похідні – виплати особі, яка перебувала на утриманні померлого чи мають на це право [6, с. 199-200].

Фонд розглядає справу про страхові виплати на підставі заяви потерпілого або заінтересованої особи за наявності усіх необхідних документів і приймає відповідне рішення у десятиденний строк, не враховуючи дня надходження зазначених документів. Рішення оформляється відповідною постановою, в якій зазначаються дані про осіб, які мають право на страхові виплати, розмір виплат на кожного члена сім'ї та їх строки або обґрунтування відмови у виплатах.

Підставою для оплати потерпілому витрат на медичну допомогу, проведення медичної, професійної та соціальної реабілітації, а також страхових виплат є акт розслідування нещасного випадку за встановленою формою.

Відповідно до чинного законодавства, а саме ч. 7 ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» страхові виплати складаються із:

- 1) страхові виплати втраченого заробітку (або відповідної його частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності;
- 2) страхові виплати в установлених випадках одноразової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого);

3) страхової виплати дитині, яка народилася інвалідом внаслідок травмування на виробництві її матері під час вагітності;

4) страхових виплат на медичну та соціальну допомогу [1].

Раніше ще одним видом страхових виплат були пенсія у зв'язку з інвалідністю внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання та пенсія у зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання. Проте Законом України № 77-VIII від 28.12.2014 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» було ліквідовано прогалини у сфері призначення цих видів пенсій. Зокрема, до ст. 25 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування було внесено зміни, відповідно до яких призначення та виплата названих пенсій тепер здійснюється в рамках пенсійного страхування і відповідно регулюється Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві і членам їх сімей також не є страховою виплатою та здійснюється відповідно до положень Цивільного кодексу України та Кодексу законів про працю України. Слід зазначити, що підпунктом «е» п. 1 ч. 1 ст. 21 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» передбачалася можливість відшкодування потерпілому моральної шкоди за кошти Фонду. Однак, 23.02.2007 даний пункт було виключено із зазначеного Закону. Таку позицію підтримав і Конституційний Суд України у своєму рішенні від 08.10.2008, визнавши положення законодавства такими, що відповідають Конституції України. Конституційний Суд України мотивував своє рішення тим, що саме право громадян на відшкодування моральної шкоди не порушено, оскільки ст. 1167 Цивільного кодексу України та ст. 237-1 Кодексу законів про працю України їм надано право відшкодувати моральну шкоду за рахунок власника або уповноваженого ним органу (роботодавця) [3].

В даному контексті заслуговує на увагу окрема думка судді Конституційного Суду України Джуно В.В. Зокрема, було зазначено, що Конституційним Судом України неправильно визначено юридичну природу права на відшкодування моральної шкоди. В Основах законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (в редакції 2007 року) і первісній редакції Зако-

ну України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» було визначено пакет видів соціальних послуг та матеріального забезпечення (виплат), які надаються потерпілим на виробництві від нещасного випадку у разі настання страхового випадку. Серед цих виплат передбачалося, зокрема, право потерпілих на відшкодування моральної (немайнової) шкоди за рахунок коштів Фонду. Отже, право потерпілих на виробництві від нещасного випадку на відшкодування моральної шкоди було віднесено до категорії страхових виплат, а за своєю правовою природою законодавство про загальнообов'язкове державне соціальне страхування є частиною публічного права. Статтею 1167 Цивільного кодексу України та ст. 237-1 Кодексу законів про працю України встановлено право на відшкодування моральної шкоди як міру відповідальності власника або уповноваженого ним органу. Аксіомою у праві є визнання Цивільного кодексу України нормативно-правовим актом приватного права [3]. У зв'язку з цим, враховуючи різну юридичну природу права на відшкодування моральної шкоди у зазначених нормативно-правових документах, навряд чи можна вважати обґрунтованим висновок про те, що виключення можливості відшкодування потерпілим моральної шкоди, завданої нещасним випадком на виробництві, не порушує права таких потерпілих. Більше того, не викликає заперечень той факт, що суб'єктивне право потерпілих на відшкодування моральної шкоди за рахунок роботодавця є неадекватною юридичною заміною їх суб'єктивного права на страхові виплати за рахунок Фонду. Крім цього, ця заміна аж ніяк не рівноцінна для потерпілих на виробництві з точки зору практичних можливостей для реалізації права. Враховуючи вище викладене, вважаємо, що необхідно повернути в чинне законодавство положення, що моральна шкода є одним із видів страхових виплат і відшкодовується за рахунок коштів Фонду.

Неоднозначним, на наш погляд, є також положення законодавства, яке міститься у ч. 2 ст. 41 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» відповідно до якого дітям, годувальник яких помер від нещасного випадку на виробництві та які після 16 років працевлаштувалися, страхові виплати припиняються. Дана норма однозначно суперечить положенням Сімейного кодексу України, а саме ст. 180, відповідно до якої батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття. Оскільки функцією страхових виплат у зв'язку із втратою годувальника є компенсація чи заміна коштів, котрі повинні були витратитися на дітей за життя їх годувальника, то дані виплати повинні здійснюва-

тися до 18 років незалежно від факту працевлаштування дитини.

Право на одержання страхових виплат у разі смерті потерпілого мають також дружина (чоловік) або один з батьків померлого чи інший член сім'ї, якщо він не працює та доглядає дітей, братів, сестер або онуків потерпілого, які не досягли восьмирічного віку. Зазначене положення національного законодавства дає підстави стверджувати про перевищення міжнародних стандартів у сфері соціального страхування від нещасних випадків на виробництві, оскільки ст. 60 Європейського кодексу соціального страхування передбачає, що обставиною, за якої надається допомога, є втрата удовою чи дитиною підтримки внаслідок смерті годувальника [4]. Також, слід зазначити, що критеріями права на отримання страхових виплат, окрім шлюбу, ступеня спорідненості, здійснення догляду за дитиною померлого, є працездатність таких осіб та їх перебування на утриманні померлої особи. На думку В.С. Андреева, закріплення у законодавстві відповідних критеріїв є цілком обґрунтованим самою природою матеріального забезпечення, спрямованого на матеріальний захист осіб, які з об'єктивних причин втратили засоби до існування (у формі власного доходу чи доходу померлого годувальника) та не можуть власними зусиллями їх компенсувати [7, с. 15].

Страхування від нещасних випадків на виробництві, окрім іншого, має свою мету та завдання. Так, до завдань можна віднести такі: 1) відновлення здоров'я та працездатності потерпілих; 2) відшкодування шкоди, завданої нещасним випадком на виробництві (втрата заробітної плати, ушкодження здоров'я, в разі смерті застрахованої особи); 3) проведення профілактичних заходів, спрямованих на усунення шкідливих та небезпечних умов, попередження нещасних випадків на виробництві.

Висновок. Таким чином, загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення, страхові виплати та надання соціальних послуг застрахованим особам за рахунок коштів Фонду соціального страхування України. І хоча чинне законодавство окремо виділяє матеріальне забезпечення та страхові виплати, поняття матеріального забезпечення не визначається і здебільшого зазначені поняття на практиці ототожнюються. З огляду на це вважаємо за необхідне усунути термінологічну невизначеність і вживати термін «страхові виплати», який використовується в Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Література

1. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 в редакції від 20.01.2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1105-14/ed20180120>.
2. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23.09.1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1105-14/ed20110101/page>.
3. Рішення Конституційного Суду України № 20-рп/2008 від 08.10.2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-08>.
4. Європейський кодекс соціального забезпечення від 16 квітня 1964 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_329.
5. Словник української мови/ під ред. І.К. Білодіда. Т. 3. – К., 1972. – 744 с.
6. Андрієв В.В. Страхові допомоги у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування// Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/2_2013/Andriyiv.pdf.
7. Андреев В.С. Право граждан СССР на материальное обеспечение в старости и при нетрудоспособности и его юридические гарантии: автореферат диссертации д.ю.н. 12.00.05/ В.С. Андреев. – М., 1965. – 35 с.

Анотація

Гагун А. А. До питання матеріального забезпечення в разі настання нещасного випадку на виробництві. – Стаття.

В даній статті аналізуються поняття матеріального забезпечення, підстави та порядок його надання, види такого забезпечення в разі настання нещасного випадку на виробництві.

Ключові слова: нещасний випадок на виробництві, страховий випадок, страховий ризик, страхові виплати.

Аннотация

Гагун А. А. К вопросу о материальном обеспечении при наступлении несчастного случая на производстве. – Статья.

В данной статье анализируются понятия материального обеспечения, основания и порядок его предоставления, виды такого обеспечения в случае наступления несчастного случая на производстве.

Ключевые слова: несчастный случай на производстве, страховой случай, страховой риск, страховые выплаты.

Summary

Hahun A. A. To the question of material support in cases of accidents at work. – Article.

Concept of material security, grounds and procedure for its provision and types of such security in cases of accidents at work are analyzed in this article.

Key words: accident at work, insurance case, insurance risk, insurance payments.